

Львівський державний інститут фізичної культури

Окопний Андрій Михайлович

УДК 796. 37.037.(091)(477)”18/19”

**ФІЗИЧНЕ ВИХОВАННЯ В СПАДЩИНІ УКРАЇНСЬКИХ ПЕДАГОГІВ
(друга пол. XIX – перша пол. XX століття)**

*24.00.02 – Фізична культура, фізичне виховання
різних груп населення*

Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата наук з фізичного виховання і спорту

Львів – 2001

Дисертацією є рукопис.

Роботу виконано у Львівському державному інституті фізичної культури Державного комітету молодіжної політики, спорту і туризму України.

Науковий керівник: доктор філософських наук, професор
Гринів Олег Іванович,
Львівський державний інститут фізичної культури,
професор кафедри українознавства.

Офіційні опоненти: доктор педагогічних наук, професор
Шиян Богдан Михайлович,
Тернопільський державний педагогічний університет

імені В. Гнатюка, завідувач кафедри теоретичних
основ і методики фізичного виховання;

доктор педагогічних наук, професор,
член-кореспондент АПН України
Нісімчук Андрій Сергійович,
Волинський державний університет імені
Лесі Українки, завідувач кафедри педагогіки

Провідна установа: Прикарпатський університет імені Василя Стефаника,
кафедра теорії і методики фізичного виховання та спорту,
Міністерство освіти і науки України, м. Івано-Франківськ.

Захист відбудеться 15 листопада 2001 року о 15 годині на засіданні спеціалізованої вченої
ради К 35.829.01 Львівського державного інституту фізичної культури (79000, м. Львів, вул.
Костюшка, 11).

З дисертацією можна ознайомитися у бібліотеці Львівського державного інституту фізичної
культури (м. Львів, вул. Костюшка, 11).

Автореферат розіслано 13 жовтня 2001 року.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

О.М. Вацеба

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність. В сучасній Україні відбуваються активні процеси реформування освітньої, соціокультурної сфери, в тому числі галузі фізичного виховання; спостерігається чималий інтерес до історичного минулого, до культурно-педагогічної спадщини українського народу, чимала частка якої тривалий час замовчувалася й залишалася недостатньо вивченою на науковому рівні. Все це проходить на тлі переорієнтації суспільства впливаючи на розвиток творчої особистості, її можливостей і якостей. Фізична культура в цьому аспекті є яскравим прикладом.

Потреба розбудови національної системи фізичного виховання зумовила зростання зацікавлення до педагогічної спадщини українських педагогів як важливої парадигми розвитку сучасної наукової теорії та практики тіловиховання. Сьогодні особлива увага вчених зосереджена на осмисленні ідеологічних засад, концептуальних підходів, принципів і шляхів втілення особистісної освіти. Це спонукає до вивчення поглядів та ідей тих педагогів, чий імена ігнорувала авторитарна система.

У сучасній науково-педагогічній літературі практично немає узагальнюючих, систематизуючих праць щодо поглядів на фізичне виховання в творчій спадщині українських педагогів ХІХ – другої половини ХХ століття. Існують окремі фрагментарні дослідження щодо поглядів одного із засновників західноукраїнської системи тіловиховання І. Боберського (О. Вацеба, 1997), науково-популярні видання авторів української діаспори про О. Тисовського, Г. Ващенка.

Хронологічно й, частково, тематично найближче до нашої проблематики є роботи сучасних науковців: Г. Бугайцевої, О. Вишневського, Е. Дорошенка, А. Погрібного, Є. Приступи, Б. Трофим'яка, Б. Ступарика, А. Цьося та ін., у яких наведено значну кількість фактологічного матеріалу з життя та науково-педагогічної діяльності окремих українських педагогів в ділянці фізичного виховання. Чимало важливих проблеми, які торкаються теми нашого дослідження, висвітлені в працях Е. Вільчковського, А. Нісімчука, О. Падалки, Г. Приходько, І. Смолюка, О. Сухомлинської, Б. Шияна, М. Шимановського та ін.

Вивчення місця фізичного виховання в українській науково-педагогічній думці є актуальною проблемою сьогодення, коли в державі відбуваються складні процеси в освітній, виховній, тіловиховній сфері. Залишена нам спадщина українських педагогів цікава з точки зору психолого-педагогічних надбань, ідеалістичного світосприйняття, принципів здорового способу життя, виховання здорового молодого покоління тощо, в основі яких лежить світосприйняття наукових ідей.

Отже, виходячи із завдань сучасних програмно-нормативних документів: закону України “Про загальну середню освіту”(1999), програми

“Освіта” (Україна ХХІ століття), Концепції фізичного виховання в системі освіти (1997), зваживши актуальність обраної проблеми, її нерозробленість у сучасній науці, ми обрали темою дослідження: “Фізичне виховання в спадщині українських педагогів (друга половина ХІХ – перша половина ХХ століття)”.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дослідження проводилося відповідно до Зведеного плану науково-дослідної роботи у сфері фізичної культури і спорту Державного комітету України з фізичної культури і спорту на 1998-2000 роки за темою: 1.1.3 “Історико-методологічні аспекти розвитку вітчизняної фізичної культури”. Роль автора у виконанні цієї теми полягала у нагромадженні фактологічного матеріалу й аналізі проблематики фізичного виховання в спадщині українських педагогів минулого.

Хронологічні межі дослідження визначено періодом другої половини ХІХ – першої половини ХХ століття, тобто часом формування та розвитку національної системи фізичного виховання та виокремлення тіловиховання в окрему галузь.

Об'єктом дослідження є науково-педагогічна спадщина українських педагогів другої половини ХІХ – першої половини ХХ століття.

Предметом дослідження – проблема фізичного виховання в працях українських педагогів другої половини ХІХ – першої половини ХХ століття.

Мета дослідження полягає в науковому аналізі концептуальних положень щодо ролі і місця фізичного виховання в науковій спадщині українських педагогів другої половини ХІХ – першої половини ХХ століття.

Відповідно до проблеми, об'єкта, предмета і мети дослідження, були визначені такі **завдання**:

- 1) вивчити особливості розвитку та передумови формування систем фізичного виховання в європейських країнах;
- 2) визначити коло українських педагогів, які працювали в напрямі фізичного виховання;
- 3) виявити основні тенденції у поглядах українських педагогів на фізичне виховання;
- 4) визначити особливості побудови систем фізичного виховання українськими педагогами;
- 5) проаналізувати ідейно-теоретичні основи фізичного виховання молоді другої половини ХІХ – першої половини ХХ століття в контексті їх творчого використання в сучасних умовах.

Методи дослідження. Для розв'язання поставлених завдань використовувалися такі методи дослідження: загальнонаукові (аналіз, синтез, узагальнення, систематизація тощо), хронологічний (у дослідженні процесу теорії і практики українського тіловиховання), історичний (історико-системний – у розгляді історичних передумов і динаміки розвитку системи

фізичного виховання на українських землях, історико-типологічний), контент-аналіз документів закладів освіти, позашкільних закладів.

Методологічну основу дослідження складають: теорія наукового пізнання з її принципами об'єктивності, всебічного розвитку, історизму, взаємозалежності та наступності соціально-педагогічних явищ і процесів; теорія розвитку особистості, у центрі якої є гуманізм, збагачення загальнолюдськими цінностями, спрямованими на гармонізацію різних сторін особистості та її творчий саморозвиток; загальні ідеї національного відродження українського народу та засади фізичного виховання. Особливе значення для дослідження мали теоретичні положення наукових праць видатних українських педагогів, істориків, філософів, етнопсихологів про загальнолюдські цінності, духовність як серцевину світогляду, зв'язок історії з сьогоденням і творче використання спадщини видатних вітчизняних педагогів у сучасній освітній практиці.

Наукова новизна дисертації визначається, насамперед, постановкою й розробкою досліджуваної теми, виокремленням її у самостійну наукову проблему галузі фізичного виховання та спорту. У роботі вперше проаналізовано зацікавленість українських педагогів другої половини ХІХ – першої половини ХХ століття, які працювали як на українських землях такі і поза їх межами, до теорії та практики фізичного виховання того часу; досліджено стан розробленості українськими педагогами теоретичних засад фізичного виховання; розкрито принципи, напрями, форми фізичного виховання в творчій спадщині українських вчених, зокрема: а) співвідношення душі і тіла (К. Ушинський, П. Юркевич, Г. Ващенко); б) природовідповідність і гармонійність у тіловихованні (О. Духнович, К. Ушинський, Г. Ващенко, В. Сухомлинський); в) історичні аспекти фізичного виховання (Г. Ващенко, І. Боберський); г) позакласна та позашкільна форма організації фізичного виховання (О. Тисовський, С. Левицький); д) зв'язок фізичного виховання з трудовим (М. Демков), з естетичним (Г. Ващенко), з релігійним (П. Юркевич, Г. Ващенко), з військовим (О. Тисовський, А. Макаренко), гігієнічним (К. Ушинський, Г. Ващенко); родинним (В. Сухомлинський) патріотичним (І. Боберський, О. Тисовський, Г. Ващенко); е) виховання характеру, волі в процесі фізичного виховання (Г. Ващенко, А. Макаренко); є) національне тіловиховання (І. Боберський, Г. Ващенко). Введено в науково-інформаційний обіг в Україні окремі маловідомі праці тіловиховної тематики українських педагогів; досліджено практичне застосування засобів та методів фізичного виховання, наукових розробок в освітянській роботі українських педагогів другої половини ХІХ – першої половини ХХ століття.

Теоретичну основу дослідження становлять наукові положення, які стосуються педагогічних ідей українських вчених щодо пошуків та

практичних перетворень у системі національного фізичного виховання, українського шкільництва і національного самовиховання.

Практичне значення одержаних результатів. Основні положення і висновки, сформульовані в дисертації, її рекомендації, значною мірою поглиблюють історико-педагогічні знання, сприятимуть відродженню спадщини українських педагогів, творчому використанню окремих науково-педагогічних здобутків у сучасній теорії та практиці фізичного виховання. Зібрані й узагальнені наукові дані доповнять зміст курсу історії педагогіки для педагогічних закладів освіти, курсу історії фізичної культури для факультетів фізичного виховання та спеціалізованих вищих закладів освіти. Матеріали дисертації можуть бути використані при підготовці наукових праць з історії української педагогіки, історії фізичної культури, а також при написанні монографій, навчальних посібників та підручників з історії української фізичної культури з відповідним розділом – “Видатні українські педагоги про фізичне виховання”, допоможуть у розробці спецкурсів та спецсемініарів.

Розроблена тематика розвитку фізичного виховання в спадщині українських педагогів увійшла в план роботи Всеукраїнського педагогічного товариства ім. Г. Ващенко та Львівської організації Всеукраїнського педагогічного товариства ім. Г. Ващенко, впроваджена в навчальний процес студентів Львівського державного інституту фізичної культури та учнів Львівського вищого училища фізичної культури (про що свідчать відповідні акти впровадження).

Особистий внесок здобувача полягає у нагромадженні фактологічного матеріалу; виявленні та аналізі маловідомих творів українських педагогів (М. Демков, П. Юркевич, Г. Ващенко, О. Гисовський, І. Боберський); переосмисленні ідей спадщини українських педагогів радянської епохи в напрямі фізичного виховання (А. Макаренко, В. Сухомлинський), у виявленні тенденцій розвитку вітчизняної системи фізичного виховання другої половини ХІХ – першої половини ХХ століття на основі праць українських педагогів, введенні в науковий обіг нових, раніше невідомих фактів з історії розвитку фізичного виховання та ролі у ньому українських педагогів, впровадженні ними новаторських ідей тіловиховання у шкільну та позашкільну навчально-виховну роботу.

Апробація результатів дисертації. За матеріалами дисертаційного дослідження виголошено доповіді на 3-ій, 4-ій, 5-ій Міжнародних наукових конференціях “Молода спортивна наука України” (Львів 1999, 2000, 2001); на Всеукраїнській науково-практичній конференції “Студентський фізкультурно-спортивний рух в Україні на порозі ХХІ століття” (Київ, 1998), ІІІ Всеукраїнській науково-практичній конференції “Сучасні проблеми розвитку теорії та методики спортивних і рухливих ігор” (Львів, 1999), третій науково-практичній конференції “Сучасні проблеми розвитку теорії та

методики гімнастики” (Львів, 2001), на щорічних звітних загальноінститутських та кафедральних наукових конференціях викладачів, на засіданнях наукового гуртка аспірантів Львівського державного інституту фізичної культури (1998–2001).

Публікації. Результати дисертаційної роботи відображені у 10 публікаціях, серед яких 6 статей у наукових фахових виданнях України, 3 – у збірниках матеріалів Всеукраїнських конференцій та передмові до перевидання праці Г.Ващенко “Тіловиховання як засіб виховання волі і характеру” (2001).

Структура та обсяг дисертації. Дисертаційна робота складається із вступу, п'яти розділів, висновків, списку використаних джерел та додатків. Текст дисертації викладено на 199 сторінках, включаючи 9 рисунків. У роботі використано 230 літературних джерел, з яких 59 іноземних.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У вступі обґрунтовано актуальність та доцільність розгляду обраної проблеми, сформульовано концепцію, визначено об'єкт, предмет, мету, завдання, методологію, методи дослідження, сформульовано наукову новизну, розкрито теоретичне і практичне значення дослідження, висвітлені основні положення, що виносяться на захист, відображено апробацію і впровадження результатів дослідження, викладено особистий внесок здобувача.

У першому розділі – **“Фізичне виховання у творчій спадщині європейських мислителів-педагогів від найдавніших часів до початку ХХ ст.”** аналізується ставлення до фізичного виховання відомих європейських педагогів різних епох: античної педагогіки, середньовіччя, християнства, епохи Відродження (італійського, німецького, французького). Окреслюються науково-педагогічні підходи до фізичного виховання Арістотеля, Вітторіно да Фельтре, М. Лютера, Й. Гербарта, І. Канта, Ж.-Ж. Руссо, М. Монтеня, Й. Песталоцці, Я.А. Коменського, Й. Базедова, Й. Гутса Мутса, Ф. Яна, Е. Айзелена, А. Шпісса, М. Тирша, П. Лесгафта, Є. Славинецького та ін.

Підкреслюється вплив фізичного виховання в античному світі на розвиток загальної культури людства. Розвинуте тіло в давніх греків і римлян було потрібне не тільки для військових цілей. Ця вимога пред'являлася й до всього способу життя вихованої людини. У педагогічній практиці цього періоду намітилися три основні типи тіловиховання: спартанське, афінське та римське.

Показано роль владних структур і передових педагогів у реалізації ідеї фізичного виховання, виділено особливості його змісту та організації в

шкільній і позашкільній роботі, динаміку створення необхідних умов для ефективного здійснення навчально-виховного процесу. Розкрито особливості розвитку фізичного виховання в різних країнах в історичному та територіальному аспекті (Німеччині, Франції, Італії, Англії, Швейцарії, Чехії, Росії), внесок педагогів у формування системи тіловиховання в залежності від епохи в якій довелось їм працювати та рівня розвитку держави.

У другому розділі **“Організація та методи дослідження”** описано організацію дослідження, розкрито систему взаємодоповнюючих методів, адекватних об'єкту, предмету, меті та задачам дослідження.

Дисертаційне дослідження проводилось у два етапи:

I етап (жовтень 1998 року - вересень 2000 року) - збір та аналіз матеріалів за тематикою дослідження, написання наукових статей;

II етап (жовтень 2000 року - вересень 2001 року) - систематизація одержаних матеріалів, впровадження результатів дослідження, написання дисертаційної роботи.

У роботі застосовувалися такі методи дослідження: теоретичний і джерелознавчий аналіз, історичний та порівняльно-історичний методи. Методика дослідження ґрунтувалася на використанні комплексного підходу до вивчення джерельної бази.

Теоретична та методологічна основа дослідження базується на логіко-філософському аналізі, узагальненому філософсько-історичному досвіді суспільної практики та пізнавальної діяльності людини.

У третьому розділі **“Фізичне виховання як пріоритетний напрям педагогічної науки другої половини ХІХ – першої половини ХХ століття”** проаналізовано основні чинники, які виводять фізичне виховання на передові позиції педагогіки.

Вивчення джерельної бази щодо проблеми розвитку фізичного виховання другої половини ХІХ - початку ХХ ст. дозволило встановити, що тіловиховання стає пріоритетним напрямом педагогічної науки, чим зумовлені істотні зміни в шкільній і позашкільній практиці. Виявлено, що в здійсненні процесу втілення фізичного виховання в освітню практику існувало дві відносно самостійні форми: державна і громадська.

Важливим фактором поширення громадської форми тіловиховання серед молоді була народна педагогіка, як результат об'єктивного творчого внеску багатьох поколінь у духовну культуру народу. Це, на думку вчених, найгуманніші й найдемократичніші еталони виховання і навчання. Ідеали, цілі й завдання, шляхи й засоби виховання народної педагогіки відображені у фольклорі (казках, легендах, прислів'ях і приказках, піснях тощо), а також у рухливих іграх та танцях. Народні педагогічні знання викладаються у своєрідній формі, зовнішньо відмінній від наукових понять. Проте, це аж ніяк не може применшити їх роль і значення, які поруч із однорідними

засобами наукової педагогіки, утверджували поширення фізичного виховання, особливо на національному ґрунті.

Офіційна політика на етапі формування системи фізичного виховання мала переважно воєнізований характер, що відбилось на змісті фізичного виховання в навчальних закладах (започаткування “військової гімнастики й муштри” в програмі навчання), на підборі вчителів гімнастики з колишніх військових (унтер-офіцерів, відставних солдатів та інших осіб).

Починаючи з 90-х рр. XIX ст. позиція влади в організації фізичного виховання учнівської молоді носила більш конструктивний характер: створювалися комісії та комітети для розв'язання конкретних питань; готувалися інструктивні документи для навчальних закладів; вживалися практичні заходи щодо вирішення кадрових проблем (відкриття короткотермінових курсів для підготовки вчителів гімнастики і гімнастичних відділень при однорічних курсах підготовки вчителів; здійснення допуску до викладання гімнастики в навчальних закладах випускників приватних гімнастичних шкіл; субсидування курсів педагогічних товариств та ін.); стимулювалася діяльність громадських організацій, приватних осіб і створення дитячих самодіяльних організацій; впроваджувалися у шкільну практику різноманітні форми активного відпочинку, а також уперше було сформовано державний орган управління фізичним вихованням і спортом – “Міжвідомчу раду з фізичного розвитку”.

У дослідженні встановлено, що в другій половині XIX – на початку XX століття на українських землях розгортався громадсько-педагогічний рух на підтримку ідеї формування здорового способу життя дітей шкільного віку. До нього входили педагоги, лікарі, політики, представники духовенства, діячі науки і культури, військові, промисловці, меценати, іноземні спеціалісти. Практичну діяльність передової громадськості було спрямовано на реалізацію завдань фізичного виховання в позаурочний час, що відзначалось розмаїттям змісту, форм організації роботи і тісною взаємодією з офіційними органами управління системою освіти.

У четвертому розділі “Місце фізичного виховання в спадщині українських педагогів” висвітлюється зміст фізичного виховання в освітній практиці українських вчених другої половини XIX – першої половини XX століття.

У дослідженні було вивчено та проаналізовано спадщину українських педагогів другої половини XIX – першої половини XX століття, зокрема Олександра Духновича (1803-1865), Петра Редкіна (1808-1891), Івана Ставровського (1822-1878), Костянтина Ушинського (1824-1871), Памфіла Юркевича (1826-1874), Михайла Демкова (1859-1839), Григорія Ващенко (1878-1967), Івана Боберського (1873-1947), Олександра Тисовського (1886-1968), Антона Макаренка (1888-1939), Юліана Дзеровича (1871-1943), Василя Сухомлинського (1918-1970). Додатково було

розглянуто творчу спадщину українських просвітителів попередніх епох, чия діяльність істотно позначилася на методології розвитку української наукової педагогіки. Вони розробляли проблеми фізичного виховання, але період їхньої творчості не входить у визначені темою роботи межі. Це Епіфаній Славинецький (рік нар. невід.-1675), Григорій Сковорода (1722-1794), Ілля Тимківський (1773-1853), спадщина яких може стати окремим об'єктом дослідження.

Цікавою постаттю в сучасних умовах постає видатний український педагог, основоположник української та російської наукової педагогіки й народної школи Костянтин Ушинський. Він був одним із найбільших діячів педагогічної науки царської Росії середини XIX сторіччя, що зробили цінний внесок у теорію фізичного виховання. К. Ушинський у своїх творах не раз заявляв, що не може професійно взятися за вирішення основних завдань фізичного виховання. Його загальнопедагогічні положення з цього питання істотно вплинули на теорію фізичного виховання царської Росії другої половини XIX століття. Його, без сумніву, можна вважати засновником української педагогічної теорії фізичного виховання.

Важливе значення К. Ушинський вбачав у впливі фізичних вправ на формування “корисних навичок”, на уміння визначати і розподіляти свої сили, на пізнання навколишнього світу.

Педагог розумів невирішеність організаційних питань щодо введення фізичного виховання в навчальний процес внаслідок відсутності, або низької кваліфікації кадрів. К. Ушинський у навчальній програмі з педагогіки в розділі “Фізичне виховання” визначив систему знань (загальні і спеціальні), необхідних вчителю тіловиховання.

I. Загальні теоретичні основи фізичного виховання: 1) загальні поняття про фізичне виховання, 2) необхідність вивчення фізіологічних процесів в організмі, 3) особливості харчування, 4) діяльність м'язової та нервової систем, 5) дитячі рухливі ігри, гімнастика і їх педагогічне значення, 6) значення способу життя дітей у їх розвитку.

II. Про м'язову діяльність: 1) значення м'язової системи в організмі, 2) будова м'язів і їхня діяльність, 3) вплив мускульної діяльності на розвиток людини, 4) співвідношення цієї діяльності та харчування, 5) шкідливі та сприятливі умови правильного розвитку м'язів, 6) рухи як джерело м'язових відчуттів, значення цих відчуттів у розвитку людини.

III. Про нервову систему: 1) будова і діяльність нервової системи, 2) значення нервової системи для ростових і м'язових процесів, 4) вплив засобів фізичного виховання (гімнастики, плавання, ігор), способу життя на нервову систему, 5) вплив розумового та фізичного навантаження на нервову систему.

К. Ушинський підходив до фізичного виховання як до освітнього і гігієнічного засобу, намагався практично вирішувати проблему кваліфікованих вчителів фізичного виховання.

Не зважаючи на значний педагогічний доробок, практично не відомим залишається нині український педагог, який працював тривалий час у Москві, а пізніше переїхав в Україну, Михайло Демков (1859-1939). Значну увагу, близько 100 друкованих аркушів, у своїх працях він відводить фізичному вихованню. Підтверджуючи необхідність організації фізичного виховання, педагог наголошує, що здоров'я, сила, спритність, працездатність – найцінніші блага для кожної людини, оскільки вони “наділяють її багатьма радостями життя, а без них воно стає тяжким і нецікавим.” В основу системи фізичного виховання він поклав, розроблену ним, вікову періодизацію розвитку дитини: від народження до 7 років – початкове фізичне виховання, де першочерговим завданням є розвиток тілесних сил; від 7 до 14 років – фізичне виховання “періоду отрочтва”, де особлива увага має приділятися фізичному і духовному вихованню; від 14 років – період розвитку та збереження тілесних та духовних сил людини.

Однією з найважливіших проблем здоров'я молоді, М. Демков бачив у формуванні постави. Обґрунтовуючи необхідність підтримки правильної постави, вчений підкреслює, що “правильне вертикальне положення тіла має найкращі умови для розвитку органів і систем організму”. Відповідальність за збереження правильної постави педагог покладає на школу та сім'ю. Для цього вчений рекомендує дотримуватися основного правила при виконанні фізичних вправ: “що зроблено однією рукою чи ногою, повинно бути повторено іншою”. Для правильного застосування засобів та методів тілесного виховання вчений рекомендує вихователям знати особливості дитячого організму. Педагог вказує, що організм дитини не стабільний у функціонуванні, не має стійкості до навантажень в порівнянні з дорослою людиною. Дитина

відрізняється посиленням обміном речовин, що викликає потребу збільшення кількості кисню і як наслідок підвищення частоти дихання, посилення кровообігу, процесів травлення, збудливості нервової системи. Проте дитячий організм спроможний добре сприймати нове, незнайоме, легко засвоювати вміння і навички, що потрібно враховувати при фізичному вихованні. Розуміння вченими необхідності створення методичних правил тіловиховання сприяло поінформованості вихователів та педагогів у теорії та методиці навчання фізичних вправ.

М. Демков рекомендує застосовувати такі засоби фізичного виховання: рухливі ігри, фізичні вправи, гімнастику, загартування, прогулянки та екскурсії. Обґрунтовуючи необхідність застосування рухливих ігор та інших засобів виховання тіла, освітянин відштовхується від специфіки навчання дітей після п'яти років, коли розумова діяльність вимагає сидячих занять, які потрібно компенсувати руховою діяльністю. Найкращим засобом для цього є

рухливі ігри, особливо на чистому повітрі. Вчений наголошує, що вони, починаючи з найпростіших, включають біг, різноманітні рухи тулуба, рук, що сприяє розвитку рухових, а також морально-вольових якостей. Біг та інші вправи, які використовуються в рухливих іграх, розвивають відчуття м'язів, збільшують їх силу, поживляють кровообіг, попереджуючи застої, поліпшують травлення і апетит, вентиляцію легень. Крім розвитку фізичних та моральних якостей, ігри сприятливо діють на душевну діяльність, “звільняючи дитину від розумового напруження, даючи змогу приємно провести час, пробуджуючи бадьорий і радісний настрій духу”.

Дослідження ним широкої проблематики тіловиховання сприяло розвитку теорії та практики фізичного виховання на російських та українських землях.

Ще не до кінця вивчена спадщина українського педагога, який і в еміграції не втрачав педагогічного хисту, а працював для майбутнього України Григорія Ващенка. Це один з небагатьох педагогів, який присвятив фізичному вихованню окрему працю – “Тіловиховання як засіб виховання волі і характеру”, яка вийшла в Мюнхені в 1956 році. Автор аналізує системи фізичного виховання різних країн та різних епох. Поглиблюючи теоретичні положення фізичного виховання, Г. Ващенко формулює основні положення української системи фізичного виховання. Педагог вказує на особливе значення для ефективності національної системи тіловиховання підготовки керівників-патріотів, які повинні розуміти своє призначення. Г. Ващенко крім теоретичних напрацювань в напрямі фізичного виховання, займався ще й практичними дослідженнями функціонального стану молоді. Так на підставі антропометричних вимірювань, ним у співавторстві з О. Хоменком, була надрукована стаття “Фізичні властивості студентів Полтавського інституту соціального виховання” (1930).

Вчений вбачав у фізичному вихованні засіб, який при правильній організації забезпечить виховання фізично-здорової, національно-свідомої молоді. Професор наголошував на “особливій користі” для виховання молодого покоління національних рухливих ігор, особливо тих, які супроводжуються танцями (козачок, гопак, аркан) і співами.

Г. Ващенко у своїх поглядах на тіловиховання опирається на філософську основу. Він доводить необхідність розвивати душевні сили так, щоб вони мали перевагу над тілесними, але це не означало, що тіло мало бути слабким. Гармонійність ґрунтується на природовідповідності і максимально зважає природні потреби людини, зокрема біологічну потребу в русі. За Ващенком, гармонійність єднає всі природні задатки людини в ціле і орієнтує на певну головну мету, у зв'язку з чим всі ці задатки посідають в структурі особистості певне місце і відіграють свою роль. На думку педагога, вся діяльність, зокрема тіловиховна, повинна спрямовуватися на прагнення кожного українця служити Богові і Україні. До “золотого фонду”

гармонійності особистості Г. Ващенко відносить: світогляд, високий рівень фахової підготовленості, розвинені інтелектуальні здібності, міцні моральні засади, працьовитість, бадьорість та життєрадісність, естетичний розвиток, фізичне здоров'я, навички чемної поведінки.

Питання відносин душі і тіла першої половини ХХ століття й надалі – на перших позиціях, адже ідеалом залишається гармонійно розвинута людина, яка має здорове й гарне тіло та високі моральні властивості духу. Для обґрунтування системи тіловиховання як засобу виховання волі і характеру педагог пропонує три теорії взаємовідношення душі і тіла: матеріалістичну, психофізичного паралелізму, взаємодії. Обґрунтовуючи мету фізичного виховання, Г.Ващенко бере на “озброєння” вислів Арістотеля, який говорив: “Нічого занадто”. Наш вчений погоджується з античним філософом, що метою тіловиховання має бути виховання здорової, гармонійно й пропорційно розвинутої людини, а зовсім не атлета, бо атлетизм личить рабові, а не вільній людині. Це підтверджує обґрунтування Г. Ващенкою теорії взаємозв’язку душі і тіла, що при правильно організованому процесі фізичного виховання дасть змогу засобами тіловиховання формувати волю і характер людини так, щоб тіло стало знаряддям людського духу.

Свої особливості має розвиток фізичного виховання в радянський період. Не минули теорію фізичного виховання видатні українські педагоги Антон Макаренко та Василь Сухомлинський.

А. Макаренко, бачив можливість вирішення ряду суспільних проблем у формуванні фізично сильної, вольової, дисциплінованої особистості з допомогою фізичного виховання, над чим і багато працював. Необхідно вказати, що не зважаючи на те, що А. Макаренко не був фахівцем з фізичного виховання, його практична діяльність в цій галузі мала успіхи.

Неабиякий внесок у розвиток теорії фізичного виховання на сучасному етапі, його популяризації серед педагогів та школярів зробив В. Сухомлинський. Забезпечення здоров'я, гармонійного розвитку молоді досягалися ним завдяки правильній організації трудової діяльності та відпочинку дітей як вдома так і в школі.

У п'ятому розділі “Внесок теоретиків фізичного виховання у педагогічну систему: історія та сучасність” наголошується на відокремленні фізичного виховання в окрему дисципліну, яку ґрунтовно починають розробляти теоретики тіловиховання, зокрема І. Боберський, О. Тисовський та ін.

Узагальнюючи надбання вітчизняних педагогів в напрямі фізичного виховання варто виокремити їх ідейні спрямування в тіловихованні, які залежали від умов епохи в якій творив кожен із вчених і від рівня розвитку наукової теорії та практики. Когорту видатних українських педагогів, які опрацьовували питання фізичного виховання, можна умовно поділити на педагогів загальновиховного і тіловиховного спрямування. Перша група –

науковці, які проблеми виховання тіла розробляли лише частково (К. Ушинський, О. Духнович, С. Русова та ін.). Друга група – педагоги, які в основі гармонійного розвитку особистості бачили тіловиховання, якому і надавали у своїх доробках найбільшої уваги (І. Боберський, С. Гайдучок, Е. Жарський та ін.).

Розвиток фізичного виховання здійснювався в тісному взаємозв'язку, взаємозалежності і взаємозумовленості з розвитком теорії національної школи і виховання в українській, російській і європейській педагогіці. Це дало можливість створити на науковій основі альтернативну до державної систему фізичного виховання українського шкільництва, спільна діяльність якого з церквою, сім'єю, громадськістю, побудована на вселюдських цінностях, традиціях української народної педагогіки і визвольних змагань українського народу, сформувала національно-свідоме покоління, яке змогло проявити себе в боротьбі за державну самостійність України.

Реальним досягненням педагогів О. Духновича, І. Ставровського, І. Боберського, Ю. Дзеровича, О. Тисовського та інших є розробка концептуальних засад національної школи і тіловиховання.

Під впливом національно-культурного відродження відбувалася еволюція поглядів на мету тілесного виховання. Так, у першому періоді погляди на національну школу поєднували в собі мову навчання і приналежність, а головною метою виховання було “затримання молоді при українській народності”. Такі погляди у частини галицьких педагогів зберігалися до кінця ХІХ століття, що відбивалося позитивно на організації тілесного виховання молоді.

Національна теорія тіловиховання, що спалахнула в середині ХІХ століття і започаткована Костянтином Ушинським, не припиняла свого розвитку і доповнювалася працями педагогів. Її проблемами займалися яскраві постаті, вчені-педагоги М. Демков, С. Миропольський, О. Бутовський, Г. Ващенко та ін. На західних землях України до 1939 року тіловиховання було представлено іменами І. Боберського, С. Гайдучка, Е. Жарського, П. Франка, Т. Франка, О. Тисовського, С. Левицького, В. Лаврівського та інших. Ідеї фізичного виховання були представлені в доповіді професора Степана Гайдучка “Вплив фізичного виховання на вдачу нашої дітвори” на Першому українському педагогічному конгресі 1935 року, що ще раз засвідчувало правильність розвитку педагогічної думки та її важливої складової – тіловиховання на українських землях.

Нашим дослідженням доповнено зміст сучасної теорії фізичного виховання системоутворюючими ідеями, принципами, засадами провідних українських педагогів.

ВИСНОВКИ

1. Вивчення і аналіз розвитку фізичного виховання в античному світі, у новий період – в країнах Європи показує, що значний поступ у тілесному вихованні відбувається під впливом філософських поглядів, думок педагогів, інших вчених-мислителів, які не залишаються осторонь у ході історичного розвитку теорії тіловиховання. Значний внесок у розвиток теорії та практики фізичного виховання на українських та російських землях зробили українські педагоги (К. Ушинський, О. Духнович, Г. Ващенко, М. Демков, І. Боберський, О. Тисовський, Ю. Дзерович, П. Юркевич, А. Макаренко, В. Сухомлинський та ін.).

2. Посилення впливу української педагогічної думки другої половини ХІХ – першої половини ХХ століття на розвиток фізичного виховання відбувалося на всіх українських землях та поза їх межами.

3. Формування й розвиток педагогічної думки українських вчених середини ХІХ початку ХХ століття щодо фізичного виховання мали місце як на українських, так і російських землях. Така ситуація позначилася на присутності національного характеру в системі фізичного виховання (українські землі – О. Духнович, І. Боберський, О. Тисовський та ін.), або його малопомітності (російські землі – М. Демков, П. Юркевич, О. Бутовський та ін.). Підтвердженням того, що російська педагогічна думка розвивалася під впливом української, є наше дослідження. Зокрема, теорія фізичного виховання на території царської Росії закладалася українськими педагогами: Єпіфанієм Славинецьким, Костянтином Ушинським, Михайлом Демковим, Памфілом Юркевичем та ін.

4. Характерною особливістю фізичного виховання в творчості українських педагогів було використання в його цілях традицій народної педагогіки, принципу народності. На їх думку, вони містять високий виховний потенціал і сприяють тілесному, духовному розвитку та фізичній культурі особи. Враховуючи надбання українського народу, педагогами розроблені теоретичні засади національної системи фізичного виховання, що мають своє відображення у сучасній українській національній системі освіти.

5. Теоретична думка українських вчених-педагогів у фізичному вихованні другої половини ХІХ – першої половини ХХ століття не поступалася значущістю педагогічної думки європейських народів. Проблема полягала у втіленні ідей фізичного виховання у навчально-виховний процес молоді тодішніх освітніх закладів.

6. Українські педагоги розробляли усі важливі теоретичні та практичні питання фізичного виховання того часу. Зокрема: теоретичні засади фізичного виховання: відношення душі і тіла (К. Ушинський, П. Юркевич, Г. Ващенко); природовідповідність і гармонійність у тіловихованні (О. Духнович, К. Ушинський, Г. Ващенко, В. Сухомлинський); історія

фізичного виховання (Г. Ващенко, І. Боберський); позакласна та позашкільна організація фізичного виховання (О. Тисовський); зв'язок фізичного виховання з трудовим (М. Демков), з естетичним (Г. Ващенко), з релігійним (П. Юркевич, Г. Ващенко), з військовим (А. Макаренко), гігієнічним (К. Ушинський, Г. Ващенко); родинним (В. Сухомлинський) патріотичним (І. Боберський, О. Тисовський, Г. Ващенко); виховання характеру, волі в процесі фізичного виховання (Г. Ващенко, А. Макаренко); національний ідеал (І. Боберський, Г. Ващенко). Практичні засади: застосування засобів і методів фізичного виховання; із засобів тіловиховання педагоги рекомендували: фізичні вправи, рухливі і спортивні ігри, прогулянки та екскурсії, види спорту, фізичну працю, оздоровчі засоби природи, танцювальні вправи під музику та ін.; формування правильної постави (М. Демков); формування вмінь та навичок засобами фізичного виховання, які необхідні в життєвих ситуаціях (М. Демков); дослідження фізичного розвитку школярів на основі антропометричних даних (Г. Ващенко); підготовка фахівців з фізичного виховання (І. Боберський, О. Бутовський).

Основним завданням фізичного виховання, яке пропагували педагоги, було піднесення національної свідомості, патріотичності, освіченості та згуртованості молоді для здобуття незалежності держави.

7. У загальному контексті національних здобутків в галузі фізичного виховання творча спадщина українських педагогів є істотною складовою змісту педагогічної освіти, що підпорядкована вихованню молоді на засадах духовної спадщини та історичного досвіду українського народу і яка сприяє вдосконаленню сучасної системи освіти.

8. Аналіз процесу формування та розвитку національної системи тіловиховання, дозволяє стверджувати, що використання його історичних надбань у розбудові освіти України дасть змогу відродити ліпші традиції фізичної культури та використати їх для виховання молодого покоління українців. Фізична культура, фізичне виховання будуть забезпечувати потрібний результат лише тоді, коли ґрунтуватимуться на народній педагогіці, спадщині українських вчених-педагогів, кращому зарубіжному досвіді, які адаптовані до нинішніх умов.

СПИСОК ПРАЦЬ, ОПУБЛІКОВАНИХ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

1. Окопний А. Фізичне виховання в системі педагогічних поглядів Михайла Демкова // Молода спортивна наука України: Збірник наукових статей з галузі фізичної культури і спорту. – Львів: ЛДІФК, 2001. – Випуск 5. – Т. 1. – С. 130-133.

2. Окопний А. Оздоровчо-гігієнічний напрям фізичного виховання в педагогічній творчості Михайла Демкова // Педагогіка, психологія та медико-біологічні проблеми фізичного виховання і спорту: Зб. наук. праць за ред. С.С. Єрмакова. – Харків: ХХПІ, 2000. – №15 – С. 8-11.

3. Окопний А. Теоретичні засади фізичного виховання у педагогічній спадщині Григорія Ващенка // Молода спортивна наука України: Збірник наукових статей з галузі фізичної культури і спорту. – Львів: ЛДІФК, 2000. – Випуск 4. – С. 34-35.

4. Окопний А. Новаторське використання системи фізичного виховання в педагогічній роботі професора О. Тисовського // Педагогіка, психологія та медико-біологічні проблеми фізичного виховання і спорту: Зб. наук. праць за ред. С.С. Єрмакова. – Харків: ХХПІ, 1999. – №21 – С. 7-11.

5. Окопний А. Проблеми валеологічного виховання у педагогічній спадщині Г. Ващенка // Молода спортивна наука України: Збірник наукових статей аспірантів галузі фізичної культури і спорту. – Львів: ЛДІФК, 1999. – Випуск 3. – С. 33-36.

6. Окопний А. Тіловиховання у творчій спадщині Григорія Ващенка // Фізичне виховання, спорт і культура здоров'я у сучасному суспільстві: Збірник наукових праць. – Луцьк, 1999. – С. 70-73.

7. Окопний А. Місце спортивних і рухливих ігор в національній системі тіловиховання Г. Ващенка // Тези ІІІ Всеукраїнської науково-практичної конференції “Сучасні проблеми розвитку теорії та методики спортивних і рухливих ігор”. – Львів: ЛДІФК, 1999. – С. 31-32.

8. Окопний А. Місце фізичного виховання молодого покоління в творчій спадщині К.Д. Ушинського //

9. Окопний А. Гімнастика як засіб фізичного виховання у педагогічних поглядах К. Ушинського // Збірник статей ІІІ Всеукраїнської науково-практичної конференції “Сучасні проблеми розвитку теорії та методики гімнастики”. – Львів: ЛДІФК, 2001. – С. 11-14.

10. Вацеба О., Окопний А. Передмова до перевидання праці Г. Ващенка “Тіловиховання як засіб виховання волі і характеру”. – Львів: Українські технології, 2001. – С. 5-7.

АНОТАЦІЇ

Окопний А.М. Фізичне виховання в спадщині українських педагогів (друга пол. XIX – перша пол. XX століття). – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата наук з фізичного виховання і спорту за спеціальністю 24.00.02 – Фізична культура, фізичне виховання різних груп населення, Львівський державний інститут фізичної культури, Львів, 2001 р.

У дисертації висвітлено особливості розвитку фізичного виховання в спадщині українських педагогів другої половини XIX – першої половини XX століття. Показано, що фізичне виховання набуває пріоритетів в педагогічній науці саме в середині XIX – середині XX століть. Аналізуються регіональні особливості педагогічних підходів до фізичного виховання українськими вченими. У роботі досліджено погляди українських педагогів (О. Духновича, К. Ушинського, Г. Ващенко, М. Демкова, А. Макаренка, В. Сухомлинського, П. Юркевича та ін.) на тілесне виховання. Доведено, що їх теоретичні основи склали підґрунтя для формування та розвитку української системи тіловиховання. Вивчено напрями фізичного виховання на українських землях, які були в складі різних держав. Проаналізовано внесок видатних українських педагогів в становлення та розвиток системи тіловиховання, історію фізичної культури. Узагальнено роль і значення діяльності теоретиків тілесного виховання даного періоду у формуванні національної системи тіловиховання.

У дисертації на основі спадщини українських педагогів викладено сутність фізичного виховання, проаналізовано його форми, принципи, засоби та методи, які використовувалися в зазначений період. Підтверджується зв'язок між популяризацією фізичного виховання, різних видів спорту і реалізацією національної ідеї на українських землях. Подається аналіз теоретичних та практичних засобів тіловиховання, які використовувалися українською педагогічною наукою для здійснення завдань фізичного виховання, пробудження національної свідомості молоді.

Ключові слова: фізичне виховання, спадщина українських педагогів, історія фізичної культури, національна система тіловиховання.

Окопный А.М. Физическое воспитание в наследии украинских педагогов (вторая пол. XIX – первая пол. XX столетия). – Рукопись.

Диссертация на соискание научной степени кандидата наук по физическому воспитанию и спорту по специальности 24.00.02 – Физическая культура, физическое воспитание разных групп населения, Львовский государственный институт физической культуры, Львов, 2001.

В диссертации раскрыты особенности развития физического воспитания в наследии украинских педагогов второй половины XIX - первой половины XX столетия. Показано, что физическое воспитание приобретает приоритеты в педагогической науке как раз в середине XIX - середине XX столетий. Анализируются региональные особенности педагогических подходов к физическому воспитанию украинскими учеными. В работе исследованы взгляды украинских педагогов (О. Духновича,

К. Ушинского, Г. Ващенко, М. Демкова, А. Макаренка, В. Сухомлинского, П. Юркевича и др.) на телесное воспитание. Доказано, что их теоретическая основа составляла почву для формирования и развития украинской системы теловоспитания. Изучены направления физического воспитания на украинских землях, которые были в составе разных государств. Проанализирован вклад выдающихся украинских педагогов у становление и развитие системы теловоспитания, истории физической культуры. Обобщена роль и значения деятельности теоретиков телесного воспитания данного периода в формировании национальной системы физического воспитания.

В диссертации, на основе наследия украинских педагогов изложена сущность физического воспитания, проанализированы его формы, принципы, способы и методы, которые использовались в указанный период. Подтверждается связь между популяризацией физического воспитания,

разных видов спорта и реализацией национальной идеи на украинских землях. Подается анализ теоретических и практических средств теловоспитания, которые использовались украинской педагогической наукой для осуществления задач физического воспитания, пробуждение национального сознания молодежи.

Okopnyj A.M. Physical education in a heritage of Ukrainian teachers (second half of XIX – first half of XX century). – Manuscript.

Thesis for the Candidate`s Degree in speciality 24.00.02 - Physical culture, physical training of different groups of the population. - Lviv State Institute of Physical Culture, Lviv, 2001.

Features of development of physical education in a heritage of the Ukrainian teachers of the second half of XIX – first half of XX century are being opened in the thesis. It has been shown that physical education acquires priorities in pedagogical science just in a middle of XIX - middle of XX centuries. Regional peculiarities of the pedagogical approaches to physical education by Ukrainian scientists are being analyzed. The sights of Ukrainian teachers (O. Dukhnovych, K. Ushynskiy, G. Vashchenko, M. Demkov, A. Makarenko, V. Suchomlynsky, P. Yurkevych etc.) on corporal education are being investigated in the thesis. It has been proved, that their theoretical basis made ground for shaping and development not only of Ukrainian system of physical education. Directions of physical training on the Ukrainian territories which belonged to different states have been investigated. Formation and development of a pedagogical idea of Ukrainian scientists in the middle of XIX a beginning of XX century in a field of physical education took place as on Ukrainian as on Russian territories. Such

situation had an effect on presence of national character in a system of physical education (Ukrainian territories: O. Dukhnovych, I. Boberskiy, O. Tysovskiy etc.), or its unnoticability (Russian territories: M. Demkov, P. Yurkevych, O. Butovskiy and others). The actual material of our research affirm that the Russian pedagogical idea explicated under influence of Ukrainian. In particular, the theory of physical education on territory of the Russian empire was pawnd by the Ukrainian teachers: Yepifaniy Slavinetskyj, Konstantyn Ushynskij, Mykhailo Demkov, Pamfil Yurkevuch etc.

The national theory of physical education, which burst out in a middle of XIX century and was initiated by K. Ushynskij, has not stopped its development and was supplemented by works of the other teachers. Its problems had been touched on by the bright the scientists – teachers M. Demkov, S. Myropolskyj, O. Butovskiy, G. Vashchenko etc.). On western territories of Ukraine till 1939 physical education was submitted by names of I. Boberskiy, S. Hayduchok, P. Franko, T. Franko, O. Tysovskiy and others. Their ideas of physical education were introduced in the report of the professor Stepan Hayduchok “Influence of physical education on character of our children” at the First Ukrainian pedagogical congress in 1935.

The contribution of the outstanding Ukrainian teachers into formation and development of a system of physical education, history of physical culture is being analysed. The role and values of activity of the theorists of corporal education of the given period in shaping of national system of physical education is generalized.

There has been established in a research, that in second half of XIX – in the beginning of XX century pedagogical movement on support of idea of conduction of healthy way of life of children of school age has been unrolled on Ukrainian territories. Practical activity of an progressive public was directed to realization of tasks of physical education at after-hour time, which was marked by a variety of the contents, shapes of organization of activity and close interaction with official educational bodies.

The essence of physical education is stated, in a thesis on the basis of a heritage of the Ukrainian teachers, shapes, principles, ways and methods which were used in the specified period are being analyzed. The link between popularization of physical education, different aspects of sports and realization of national idea on the Ukrainian territories is being confirmed. The analysis of theoretical and practical means of physical education which were used by the Ukrainian pedagogical science for a realization of tasks of physical education, awakening of national consciousness of youth has been presented.

Generalizing properties of our teachers in a direction of physical education, it is necessary to recognize their ideological directions in physical education, which depend on conditions of epoch, in which they created and on a level of development of the theory and practice of physical education. It is possible to divide conditionally cohort of the outstanding Ukrainian teachers, which worked

upon a question of physical education, into the teachers of general education and of physical education. The first group – scientific workers, which developed problems of education of a body only fractionally (K. Ushynskyj, O. Dukhnovych, S. Rusova and others). The second group - teachers, which put in front physical education in a question of of harmonic development of the person, to which they pay greatest attention in their findings (I. I. Boberskiy, S. Hayduchok, E. Zarskyj and others).

The results of a research can be used by the science workers, teachers, students, organizers of public measures with the purpose of optimization of process of physical education of youth, improvement of the shapes and methods of corporal education of children and youth, training of personnel for educative and sport activities on grass-root level.

Keywords: physical education, heritage of the Ukrainian teachers, history of physical culture, national system of physical education.